Lausunto

14.3.2022

Johanna Niemi

Professori, dekaani

Eduskunnan lakivaliokunnalle

Hallituksen esitys 13/2022 ja siihen liittyvät aloitteet

Raiskaus vapaaehtoisuuden puutteeseen perustuvaksi

Ehdotuksen keskeinen sisältö on raiskauksen perustunnusmerkistön muuttaminen väkivallan ja pakottamisen käyttämisestä vapaaehtoisuuden puuttumiseen. Uudistus on tervetullut ja merkittävä ihmisten seksuaalisen itsemääräämisoikeuden ja hyväksikäytöltä suojaamisen näkökulmasta, kuten myös kansainvälisten velvoitteiden, mukaan lukien Istanbulin sopimuksen, täyttämiseksi.

Hallituksen valitsema vapaaehtoisuuden puuttuminen seurailee Ruotsin vuoden 2018 uudistusta. Toisin kuin Ruotsissa hallituksen esityksessä vapaaehtoisuuden puuttumista täydennetään lukuisin lisäpykälin ja itse raiskauspykälässä on kolme eri vaihtoehto sille, miten vapaaehtoisuuden puute voi ilmetä. Lopputulos on teknisesti monimutkainen, ja eräiden säännösten suhde vapaaehtoisuuden puuttumiseen on ongelmallinen.

Ehdotettu RL 20:1:n 2 momentti sisältää 2 ja 3 kohdassa nykyisen lain tunnusmerkistöt muutettuina. Näiden tarkoituksena on selkiyttää vapaaehtoisuuden soveltamista. Kohta 2 koskee väkivallan ja uhkauksen käyttöä. Käytännössä lievää väkivaltaa, kuten kiinni- ja aloillaan pitäminen, kaataminen, työntäminen jne. ei aina ole tunnistettu raiskauksen tunnusmerkistötekijänä. Vapaaehtoisuuden puute yhdessä 2 kohdan kanssa osoittanee nykyistä selkeämmin, että myös lievän väkivallan käyttö yleensä osoittaa pakottamista ja vapaaehtoisuuden puutetta.

Erityisesti kohta 3, jossa on kysymys avuttoman tilan hyväksikäytöstä, sisältää nykyiseen lakiin verrattuna tärkeitä uudistuksia, jotka ohjaavat tulkintaa käytännön soveltamisessa esiin tulleiden ongelmien korjaamiseen. Käytännössä on tullut esiin, että toisen avuttoman tai pelkotilan tunnistaminen arviointi on ollut vaikeaa. Esityksen mukaan arkaainen ilmaus ”kykenemätön puolustamaan itseään tai muodostamaan tai ilmaisemaan tahtoaan” korvataan ilmauksella ”ei voinut muodostaa tai ilmaista tahtoaan.” Siten vanhakantaisesta puolustautumisen vaatimuksesta luovutaan, mikä on erittäin kannatettava ehdotus. Lisäksi kohtaan on lisätty heikentynyt tajunnantila, voimakas päihtymystila ja tilanteen äkillisyys.

Nämä muutokset ovat tarpeellisia. Ne helpottavat niin sanotun jäätymisreaktion tunnistamista. Jäätymisreaktiolla tarkoitetaan uhrin lamaantumista yllättävässä tilanteessa. Se on osoittautunut erittäin yleiseksi raiskaustilanteissa. Oman tutkimuksemme mukaan tilanteessa voi olla kysymys useista kohdassa mainituista tekijöistä yhtä aikaa. Muutokset helpottavat tällaistenkin tilanteiden tunnistamista.

Uudistuksen keskeiset linjaukset vastaavat kansalaisaloitteen KAA 2/2019 ehdotuksia.

Seksuaalinen hyväksikäyttö

Seksuaalinen hyväksikäyttö rikoksessa on kysymys 16-17-vuotiaiden suojelusta valta-aseman väärinkäyttöä vastaan sekä hoitosuhteessa olevien suojelusta. Kyseiseen tunnusmerkistöön ehdotetaan joitakin, sinänsä positiivisia uudistuksia. Lähtökohdiltaan pykälä pysyy entisellään.

Lähtökohdiltaan seksuaalista hyväksikäyttöä koskevan RLE 20:5:n suhde vapaaehtoisuuden puuttumiseen on vaikea hahmottaa. Pykälässä on kysymys tilanteista, joissa osapuolten välillä vallitsee sen kaltainen valta-asetelma, että seksuaaliseen kanssakäymiseen osallistumisen vapaaehtoisuus on lähtökohtaisesti kyseenalaista.

Tältä osin HE 13/2022 poikkeaa kansalaisaloitteesta KAA 2/2019, jossa ajatuksena oli näiden tilanteiden sääntely osana vapaaehtoisuuteen perustuvaa tunnusmerkistöä ja erillisen pykälän poistaminen.

Ongelmallista suhdetta raiskauksen ja seksuaalisen hyväksikäytön välillä kuvaa esimerkiksi HE 13/2020 RLE 20:5 kohta 4, jossa puhutaan ’erityisen valta-aseman väärinkäytöstä’, kun taas raiskauksen tunnusmerkistössä puhutaan ’erityisen valta-aseman vakavasta väärinkäytöstä’ – eroa on vaikea hahmottaa.

RL 20:5:n 2 ja 3 kohdissa puolestaan on kysymys tilanteista, joissa uhrin päätöksentekokyky on heikko erilaisista syistä, mukaan lukien sairaus ja vammaisuus. Oleellinen kysymys on, onko näissä tilanteissa ylipäänsä kysymys vapaaehtoisesta seksistä ja kuuluisivatko tilanteet sen vuoksi raiskauksen tunnusmerkistön alle.

Kysymys on tärkeä muun muassa sen vuoksi, että kaikilla henkilöillä tulee olla oikeus yhtäläiseen suojeluun. Tätä korostetaan muun muassa YK:n Vammaisten oikeuksien sopimuksen (2006) artikloissa 16 ja 17.

Seksin ostaminen alaikäiseltä

Sama kysymys on syytä esittää rikostunnusmerkistöstä *Korvauksen tarjoaminen nuoren kohdistuvasta seksuaalisesta teosta* (RLE 20:9). Pykälän sanamuotoa on saatettu asiamukaiseksi poistamalla siitä ’seksuaalipalvelu’-terminologia. Kysymys on siis 16-17-vuotiaan henkilön seksuaalisesta hyväksikäytöstä käyttämällä hyväksi tämän taloudellisesti ja usein myös sosiaalisesti heikkoa asemaa. Lienee selvää, että nuoren ’vapaaehtoisuus’ tällaisessa tilanteessa on näennäistä, ja kysymys on taloudelliseen ja sosiaaliseen asemaan perustuvasta hyväksikäytöstä, joka on nuorelle vahingollista. On syytä kysyä, onko lainkohdan kahden vuoden maksimin rangaistusasteikko kohdallaan, kun sitä verrataan vapaaehtoisuuteen perustuvaan raiskauksen perustunnusmerkistöön, jossa maksimirangaistus on kuusi vuotta vankeutta.

Törkeä raiskaus ja seksuaalisen kajoamisen törkeä tekomuoto

Raiskauksen ja seksuaalisen kajoamisen törkeän tekomuodon kriteereitä on uudistettu. Esityksessä ei systemaattisesti pohdita Istanbulin sopimuksen raskauttavia seikkoja koskevan 46 artiklan valossa. Lainvalmistelussa olisi tärkeää pohtia systemaattisesti, miten sopimuksen 46 artikla toteutuu Suomen lainsäädännössä.

Olisi myös tärkeää pohtia avoimesti niitä valta-asetelmia, jotka tekevät uhreista erityisen haavoittuvia ja teoista erityisen vahingollisia, kuten lähisuhteet, riippuvainen asema, vammaisuus ja muut vastaavat seikat.

Sekä nykyisessä laissa että ehdotuksessa törkeys-kriteerien painotus on väkivallan vakavuudessa. Ehdotuksessa ehdotetaan nykyisen tekovälineen sijasta edellytettävän ”vakavaa väkivaltaa”, jotta tekoa arvioitaisiin törkeänä. Tämä on positiivista, sillä tekovälinekeskeisyys on sulkenut pois hyvinkin vakavia tekoja, kuten kuristamista.

Sen sijaan haavoittuvan uhrin näkökulmaa ei perusteissa tuoda esiin (Istanbulin sopimus art 46.c). Uhrin haavoittuvan aseman voidaan ajatella sisältyvän nykyisen lain ja ehdotuksen kohtiin ”erityisen raaka, julma tai nöyryyttävä tekotapa” tai ”erityisen tuntuvaa henkistä tai ruumiillista kärsimystä”. Pitäisin kuitenkin aiheellisena todeta uhrin erityisen haavoittuvuuden nimenomaisesti, jotta näitä tilanteita ei sivuutettaisi törkeän raiskauksen tulkinnassa. Esimerkiksi vammaiset naiset ovat erityisessä vaarassa joutua seksuaalisen väkivallan uhreiksi. Uhrin haavoittuvuuden tunnistaminen on ollut oikeuskäytännössä ja rikosten tutkinnassa vaikeaa.

Uhrille aiheutetut vammat ja kärsimys ovat esillä kahdessa kohdassa (nykyinen laki 1 ja 2 kohta, ehdotus 1 ja 3 kohta). Systemaattisesti nämä kohdat liittyvät lähemmin toisiinsa kuin vammat ja väkivalta, jotka ehdotetaan yhdistettäväksi 1 kohdassa. Vaikka mietinnössä muuten rohkeasti nostetaan keskusteluun vaikeita aiheita, perusteluissa ei avata sitä, miten on ajateltu tulkittavan tilanteita, joissa raiskaus johtaa raskauteen tai sukupuolitautiin. Onko raskaus tuntuvaa henkistä ja ruumiillista kärsimystä? HIV lienee 1-kohdassa tarkoitettu vakava sairaus, mutta miten suhtaudutaan muihin tauteihin?

Istanbulin sopimuksesta on syytä vielä nostaa esiin 46 artiklan a-kohta, jonka mukaan raskauttavia seikkoja tulisi olla teon kohdistuminen partneriin tai perheen jäseneen sekä valta-aseman väärinkäyttöä sisältänyt teko.

Samoin tekojen toistumisen tulisi sopimuksen mukaan olla raskauttava seikka (b-kohta). Toistuvuus on tyypillistä lähisuhdeväkivallalle. Lähisuhdeväkivaltaan sisältyy usein raiskauksia ja muuta seksuaalista väkivaltaa.

Lukuisien oikeustapauksien läpikäymisen perusteella käsitykseksemi on muodostunut, että teon suunnitelmallisuus tulisi tunnistaa raskauttavana seikkana. Suunnitelmallisuuteen viittaavat piirteet ovat tavallisia kahden tekijän yhteistoimin toteuttamissa raiskauksissa. Nykyisin suunnitelmallisia piirteitä esiintyy nettituttavuuksien solmimisessa erityisesti nuorempien

uhrien kanssa. Jotta suunnitelmallisuus otettaisiin tutkinnassa ja oikeuskäsittelyssä huomioon, se tulisi nimenomaisesti mainita, eikä riittävää ole, että se voi olla osa erityisen nöyryyttävää tekotapaa.

Lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset

Hallituksen esityksessä on päädytty uudistamaan lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset kokonaisuudessaan. Uudistustarpeet ovat kummunneet julkisesta keskustelusta, jossa annetut tuomiot on koettu liian lieviksi. Erityistä huomiota sai Turun hovioikeuden ratkaisu, jossa sukupuoliyhteyttä 10-vuotiaan tytön kanssa ei tuomittu raiskauksena (vaan törkeänä lapsen seksuaalisena hyväksikäyttönä). Ratkaisu herätti laajaa yleistä paheksuntaa. Tähän ratkaisuun reagoitiin säätämällä uusi rikos, törkeä lapsenraiskaus (nyk. RL 20:7b).

Ratkaisu oli mielestäni virheellistä lain soveltamista, sillä 10-vuotias lapsi on aikuiseen mieheen nähden avuttomassa tilassa. Tilanne olisi raiskaus myös vapaaehtoisuuteen perustuvan raiskaustunnusmerkistön soveltamisessa, sillä 10-vuotiaan lapsen kohdalla selvästikään ei voi olla kysymys vapaaehtoisesta suhtautumisesta sukupuoliyhteyteen tai seksuaaliseen tekoon.

Hallitus on kuitenkin valinnut päinvastaisen ratkaisun eli erottanut lapsiin kohdistuvat seksuaalirikokset aikuisiin kohdistuvista siten, että samaan aikaan ei voi tulla sovellettavaksi raiskaus ja lapsenraiskaus tai vastaavasti seksuaalinen kajoaminen ja seksuaalinen kajoaminen lapseen. Uskoisin, että tämä voi olla ihan toimiva järjestelmä.

Ikärajasääntely

Ehdotuksessa pääsääntönä olevaa 16-vuoden suojaikärajaa ei ole syytä kritisoida. Pääsääntöinen 16-vuoden ikäraja on käytössä esimerkiksi Yhdysvaltojen osavaltioissa, joissa on myös korkeampia ikärajoja, samoin Norjassa. Pohjoismaista 15-vuoden ikäraja on käytössä Ruotsissa, Islannissa ja Tanskassa. Euroopassa on myös alempia ja korkeimpia ikärajoja. Suomessa hallitus esitti 15-vuoden ikärajaa edellisessä seksuaalirikosten kokonaisuudistuksessa (HE 6/1997), mikä olisi linjassa rikosoikeudellisen vastuuikärajan kanssa. Eduskunnassa ikäraja nousi 16 vuoteen.

Vaikka 15-vuoden ikäraja olisi johdonmukainen rikosoikeudellisen vastuuiän kanssa, lapsiin kohdistuvan seksuaalisen painostuksen lisääntyminen erityisesti nettikontaktien kautta puoltaa mielestäni 16-vuoden ikärajaa. Tämä on tietenkin poliitikkojen päätettävissä oleva asia.

Ikäraja koskee sekä sukupuoliyhteyttä että seksuaalisia tekoja. Toisaalta seksuaalisena kajoamisena ei pidetä tekoja, jotka eivät ole omiaan vahingoittamaan lapsen kehitystä eivätkä ole seksuaalisesti olennaisia. Siten vähäiset eleet ja kontaktit jäävät rikossäännösten ulkopuolelle, kun ne perustuvat vapaaehtoisuuteen.

Ikärajaa koskee niin sanottu rajoitussäännös, jonka tarkoitus on sulkea nuorten keskinäinen kanssakäyminen rikossäännösten ulkopuolelle. Rajoitussäännös on tarpeellinen. On kuitenkin ongelmallista, että se murentaa ikärajasääntelyn selkeyttä. Käytännössä selkeys on erittäin tärkeää. On olemassa joukko henkilöitä, joiden toimintaa suojaikäraja ohjaa.

HE:n perusteluissa esitetään, että 15-vuotiaiden kohdalla viiden vuoden ikäero osapuolten välillä menisi rajoitussäännöksen piiriin. Lainsäädäntöteknisesti tällainen perusteluilla säätäminen ei ole onnistunutta. Voidaan myös ajatella, että soveltamisen selkeyden kannalta selkeämpi ikärajasääntely varsinkin sukupuoliyhteyden kohdalla olisi tarpeellinen.

Toisaalta on muistettava, että myös rajoitussäännöksen soveltuessa sukupuoliyhteyden tulee perustua vapaaehtoisuuteen eli jos näin ei ole, sovelletaan (aikuisia koskevia) raiskaussäännöksiä.

Grooming eli lapsen houkuttelu

Grooming-säännös on säädetty Lanzaroten sopimuksen ja lasten seksuaalista hyväksikäyttöä koskevan direktiivin voimaansaattamiseksi vuonna 2011. Näissä instrumenteissa ja ko. säännöksessä grooming määritellään hyvin kapeasti eli tapaamisen ehdottaminen lapsen kanssa tarkoituksena lapseen kohdistuvan seksuaalirikoksen tekeminen. Nykyisen nettiaikana tämä on kapea määritelmä. Grooming on prosessi, jossa tekijä ilmoittaa ikänsä väärin, joskus sukupuolensakin, ensin lähetetään viattoman tuntuisia viestejä, vähitellen pyydetään kuvia, sitten nakukuvia jne. Lopulta ehdotetaan tapaamista. Tässä kohdin lapsen on melkein mahdotonta kieltäytyä, sillä hän on jo edennyt niin monta askelta, joiden hän tietää olevan kiellettyä. On syytä huomata, että lapsille opetetaan paljon nettikettiä, eli he kyllä tietävät, mitä ei saisi tehdä.

Tähän prosessiin olisi tärkeää päästä kiinni ennen kuin ollaan valmistelemassa tapaamista.

Houkuttelun rangaistusasteikko, yksi vuosi vankeutta, on liian alhainen. Se tulisi korottaa vähintään kahteen vuoteen, jotta se vastaisi tekojen paheksuttavuutta. Tällöin pakkokeinolain 10:27:n mukainen peitetoiminta netissä olisi mahdollista.

Näistä syistä olen ehdottanut pykälän täsmentämistä:

18 § *Lapsen houkutteleminen seksuaalisiin tarkoituksiin*
Joka

- ehdottaa tapaamista tai muuta kanssakäymistä lapsen kanssa
- *esiintyy ikäistään nuorempana henkilönä tai antaa itsestään muutoin totuuden vastaisia tietoja, tai*
- *kehottaa lasta lähettämään seksuaalisia kuvia*

siten, että olosuhteista ilmenee tekijän tarkoituksena olevan 19 §:n 1 momentissa tarkoitetulla tavalla valmistaa kuva tai kuvatallenne, jossa seksuaalisesti esitetään lasta, taikka kohdistaa lapseen *9*–17 §:ssä tarkoitettu rikos, *eikä teko ole muun lainkohdan mukaan ankarammin rangaistava*, on tuomittava *lapsen houkuttelemisesta seksuaalisiin tarkoituksiin* sakkoon tai vankeuteen enintään *kahdeksi* vuodeksi.

Lapsipornon levittäminen

Esitys vastaa tältä osin lakialoitteessa 24/2020 tehtyihin ehdotuksiin, lukuun ottamatta lapsipornon hallussapidon törkeän tekomuodon säätämistä. Lakialoitteessa esitettyjen perustelujen nojalla törkeän tekomuodon säätämistä voisi olla syytä harkita.

Törkeysperusteet

Lapsenraiskauksen rangaistusasteikko ehdotetaan alkavaksi kahdesta vuodesta vankeutta. Siten ehdotus täyttää Lakialoitteen 96/2020 sisällön.

Yleisesti rikoksen törkeäksi tekevien perusteiden osalta viittaan edellä aikuisten kohdalla toteamaani. Lisäksi on todettava, että DIr 2011/92 artiklan 9 kohtien 1 ja 2 mukaisesti lapsen erityinen haavoittuvuus sekä perheen sisällä tapahtunut teko tulisivat olla raskauttavia seikkoja.

Vanhentuminen

Esityksessä ei avata lapsiin kohdistuvien seksuaalirikosten vanhentumissäännöksiä. Säännöksiä muutettiin 2000-vuosikymmenen puolivälissä siten, että vakavimmat rikokset vanhentuvat, kun uhri täyttää 28 vuotta. Tämän jälkeen esimerkiksi katolisen kirkon piirissä tapahtuneet hyväksikäyttötapaukset ovat tuoneet esiin, miten perusteellisesti hyväksikäyttö voi tuhota uhrin elämän, miten mahdotonta sitä on ollut tuoda esiin ja miten asioita on peitelty. Ajatus siitä, että yksittäinen uhri pystyisi viemään asiaa eteenpäin 28 ikävuoteen mennessä, vaikuttaa vakavimpiin tapauksiin sovellettuna kohtuuttomalta ja idealistiselta.

Lapsiin kohdistuvien vakavimpien tekojen rangaistusasteikkoja ehdotetaan korotetavaksi ja niitä on jo aiemminkin korotettu. Siten olisi jo yhdenvertaisuuden näkökulmasta perusteltua sitoa RL 20:8:ssa säädetyt vanhentumisajat alkamaan uhrin täysi-ikäiseksi tulemisesta. Vakavimpien rikosten vanhentumisaika on RL 8 luvun mukaan 20 vuotta. Ei ole loogista, että vanhentumisaika ulottuu uhrin 36 ikävuoteen, jos teko on tapahtunut hänen ollessaan 16-vuotias, mutta päättyy 28-vuotiaana, jos teot ovat jatkuneet alle 8-vuotiaana. Juuri jälkimmäiset teot ovat tuhonneet monen katolisen pojan elämän.

Taloudellinen hyväksikäyttö

Kokonaisuudistuksen tarkoituksena ei ole ollut uudistaa paritusta ja muuta taloudellista seksuaalista hyväksikäyttöä koskevia säännöksiä.

Nykyinen paritussäännös on kasuistinen. Parituksen oleellinen elementti eli taloudellinen hyötyminen toisen henkilön hyväksikäytöstä prostituutiossa löytyy pykälän 4 kohdassa. Kasuistisesta kirjoitustavasta on seurannut, että parituksen muotoja, kuten kaupallisten seksin välityssivustojen ylläpitoa ei aina ymmärretä paritukseksi. Paritussäännös pitäisi kirjoittaa siten, että pääsääntö tulee selvästi esiin. En tarkastele paritussäännöksen uudistustarpeita tässä laajemmin, koska ne eivät sisälly hallituksen esitykseen.

Sen sijaan esitetty pieni muutos ansaitsee muutaman sanan. Pykälän 1 kohtaan, joka koskee tilan järjestämistä ja jossa nykyisin yhtenä erikoistapauksena mainitaan lapsen sukupuolisiveellisyyttä loukkaava teko, sisältyy lapsia koskeva yksityiskohta. (Muutoin säännös ei juuri koske lapsia, koska heidän kohdallaan olisi kyse ihmiskaupasta, ei parituksesta.) Lapsia koskeva kohta tarkoittaa tilan järjestämistä pornograafisen kuvan valmistamista lapsesta tai lapsen eroottista esiintymistä. Eli tilan

järjestäminen tällaista varten, jos esiintyjä on alle 18-vuotta, on paritusta ja ko. pykälän mukaan rangaistavaa. Hyvä näin. (Jos lapsi on alle 16, kyseessä vakavampi rikos.)

Nyt ehdotetaan lisättäväksi tilan järjestäminen alle 18-vuotiaan kanssa tapahtuvaa sukupuoliyhteyttä tai seksuaalista tekoa varten (teko, joka on omiaan vaarantamaan lapsen kehityksen). Kysymys ei kuitenkaan olisi lapsiprostituutiosta, joka pääsääntöisesti menee ihmiskauppasäännöksen alle. Taloudellisen hyödyn tarkoituksesta kuitenkin on kyse.

Pykälästä ja perusteluista ei oikein aukea, millaista ilmiötä muutoksella halutaan torjua. Vaikuttaa siltä, että jokin tällainen ilmiö on olemassa. Perusteluissa olisi hyvä kertoa, mikä on tarkoitus. Ehdotus havainnollistaa paritussäännöksen kasuistista luonnetta.

Johanna Niemi
Professori, dekaani

Helsingin yliopisto
Oikeustieteellinen tiedekunta
johanna.niemi@helsinki.fi
puh +358 50 4069 586